

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 17, No 2, Autumn & Winter 2024
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/IRHJ.2024.235179.1310>

Research Paper

Fadaeian Khalqh Guerrillas, the National Question and Rebellion of Gonbad and Kurdistan

1. Mohsen Seraj,^{ID} 2. Enseieh Baseri^{ID}

1. Faculty member of the history department of Imam Khomeini and the Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran. Email: seraj@ri-khomeini.ac.ir

2. Master's Student in the History of the Islamic Revolution, Imam-Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Teharn, Iran. Email: enseiehbaseri@gmail.com

Received: 2024/03/20 PP 1-30 Accepted: 2024/06/21

Abstract

The main question of this research is investigate the role of the concept of “national Question” in the thought of the leaders of Guerrillas Fadaei Khalgh Organization in the presence and action of this organization in Gonbad and Kurdistan’s Rebellion and the effort has been that this problem is based on the method of internal and empathetic understanding of the motivations and actions of the organization in these two Rebellions and with an emphasis on understanding the concept of “national Question” in the thought of the International Communist Front and its deposition in the thought and struggle policy of the Iran’s left groups and parties, especially the Guerrillas Fadaei Khalgh Organization, should be analyzed and why their presence in these rebellions with a separatist background can be explained with an inner understanding of their theoretical thoughts.

The research hypothesis is based on the assumption that the primary motivation and model of action of the Guerrillas of the Fadaei Khalgh Organization in the two incidents of Gonbad and Kurdistan were based on the doctrine of resolving the “national question” in global leftist thought, particularly in “multinational” countries. The organization based on the strategy that the path to the complete liberation of nations lies in resolving the “national question,” entered the arenas of Gonbad and Kurdistan and played a role.

Research findings indicate that the Guerrillas of the Fadaei Khalgh Organization, seeing itself as unsuccessful in obtaining a suitable share of political power after the overthrow of the Pahlavi regime, viewed the incidents of Kurdistan and Gonbad as an excellent opportunity to attain political power by establishing autonomy in these regions. In this pursuit, the reflection of Lenin-Stalin’s theories on the “national question” served as the primary ideology and roadmap for the organization’s actions in the incidents of Kurdistan and Gonbad.

Keywords: National Question, Fadaeyan Khalq Guerrillas organization, Iran’s Islamic revolution, Gonbad rebellion, Kurdistan rebellion.

Citation: Mohsen, Seraj and Enseieh Baseri. 2024. *Fadaeian Khalqh Guerrillas, the National Question and Rebellion of Gonbad and Kurdistan*, Journal of History of Iran, Autumn and Winter, Vol 17, no 2, PP 1-30.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

Marxist-socialist ideas and definitions of “nationality” and “national identity” were one of these famous approaches to the issue of “national identity” and “nation-state” in the contemporary history of the world, With the help of processing the concept of “national question” in the thought of the global Marxist, it was also entered into the intellectual system of Iranian political activists. The entrance of the concept of the “national question” in the political and cultural literature of Iran began with the Iranian Communist Party and it was followed by the Tudeh Party.

These two Iranian Marxist parties, based on the teachings of the global left front and the “Internationale” concept, pursued the solution of the national problem in Iran and, in their opinion, the liberation of the people from the national and religious chauvinism that was imposed on them by the oppressive governments. Their heritage in this matter reached other later Marxist groups, such as the Fadaeian Khalq Guerrillas organization, to make this issue one of the main pillars of their fighting strategy in the Sedition of Gonbad and Kurdistan.

According to the investigations carried out to date, the independent research which has been carried out from the perspective of the internal discourse and in accordance with the analysis of the “national question” concept to investigate and analyze the presence of the Fadaeian Khalq Guerrillas organization in rebellion of Gonbad and Kurdistan after the victory of the revolution, Has not been And the researches that have been carried out on this subject up to now have mostly focused on the description of this presence, under the historiography of the events of these two rebellions.

In his book (2019), Khaje-nejad only mentioned the incidents of the Turkmen Sahara, the two Gonbad wars, and their contexts and in the research, which published by the Islamic Revolutionary Guard Corps (1980) the issue of conflicts in Kurdistan after the revolution, was also discussed. In this work, no effort has been made to investigate the goals and motives of the Fadaeian Khalq Guerrillas in their widespread presence in Kurdistan rebellions After the Islamic revolution. Mahmoud Naderi in his books (2008 and 2012) has only examined the political currents in line with the organization in the majority of Kurdistan with a historical perspective.

The innovation of this research in examining the causes and reasons and analyzing the organization’s presence in the two mentioned events based on the concept of the national question and an internal understanding of the

organization's action is not seen in any of those researches.

Methodology

The main problem of this research is to know the role of the concept of "national Question" in the thought of the leaders of Guerrillas Fadaei Khalgh Organization in the presence and action of this organization in Gonbad and Kurdistan's Rebellion and the effort has been that this problem is based on the method of internal and empathetic understanding of the motivations and actions of the organization in these two Rebellions and with an emphasis on understanding the concept of "national Question" in the thought of the International Communist Front and its deposition in the thought and struggle policy of the Iran's left groups and parties, especially the Guerrillas Fadaei Khalgh Organization, should be analyzed and why their presence in these rebellions with a separatist background can be explained with an inner understanding of their theoretical thoughts.

The hypothesis of this research is also based on the principle that the main motivation and model of action of the Guerrillas Fadaei Khalgh organization in Gonbad and Kurdistan is based on the doctrine of solving the "national Question" in the global leftist thought, in the "Multi-national" countries and the organization is based on this doctrine that "the way Achieving the complete liberation of the peoples requires the solution of the "national Question", entered and played a role in the struggle of Gonbad and Kurdistan.

Result and Discussion:

The Result of This Research Shows that this Organization, which Failed to Get a Proper Share of Political Power After Overthrowing the Pahlavi Government, Saw the Sedition of Gonbad and Kurdistan as a Golden Opportunity to Achieve Political Power by Creating Autonomy in These Regions and in this Way, the Reflection of Lenin-Stalin's Views on the "National Question" has been the Main Ideology and Road Map in the Operation of This Organization in the Sedition of Gonbad and Kurdistan.

The Guerrillas Fadaei Khalgh Organization, which inherited the discussion of "national independence" and "the right to self-determination" by ethnic groups, or as they call it, "nations" from the expansion of the Internationale concept, in the political doctrine and struggles of international communism and its predecessor's communist parties in Iran, stabilized this concept in the

political atmosphere of Iran and by taking advantage of the plan presented by Lenin and Stalin, means, “the right to self-determination up to the border of separatism”, they entered into political and campaigning activities in the events of Gonbad and Kurdistan after the victory of the Islamic Revolution.

By introducing concepts such as national and international question into two internal rebellions with ethnic and separatist plot, the Fadaei Khalgh Organization In addition to providing theoretical fodder for these movements, in the light of these events, it was able to gain a basis for seeking a share of power and political sovereignty in Iran after the victory of the revolution which, according to them, had given them neither a share of political power nor a share of their ideals. Finally, due to the widespread opposition of the revolutionary forces that also had popular support, the organization could not achieve its final goals in these two conflicts.

In this article, we tried to understand and narrate the actions of the Fadaei Khalgh Organization with the help of an internal understanding of their ideas and doctrine for the liberation of the peoples in the two provinces of Kurdistan and Gonbad and for this purpose, let's not criticize and judge their actions from the perspective of criteria different from their thoughts.

Conclusions

Emphasis on the Iranian element and the common land throughout the history of this country has been an important factor for social bonding and also strengthening the foundation of Iranian national identity and despite the numerous attacks on Iran's political borders in different historical periods and the formation of different governments, the Iranian identity has not been damaged and has continued to exist.

However, in the contemporary historical era, the formation of modern concepts such as “nationalism” and “nation-state”, which were the result of historical developments in the modern world, caused some parties and groups inside Iran without paying attention to the history and culture of Iranian society and historical patterns of unity, tried to highlight the “national question” in Iran according to its foreign models and seek a solution for it. in the meantime, Marxist-socialist ideas and definitions of nationality and national identity are also one of these approaches that, with the efforts of various internal Marxist groups and with the help of processing the concept of “national question” in

global Marxist thought, redefine national identity and its relationship with the others entered the intellectual system of Iranian political activists and it caused the Iranian Marxist organizations and parties, ignoring the unifying historical patterns of the country, to pursue patterns unrelated to the social and cultural life of the country and different from the lived and historical experience of the different ethnic groups that together built the country of Iran and lived in it, make a political and cultural policy that, in addition to not having any results in solving people's problems and providing a better life for them has also caused great losses to the country, division and civil war, and the destructive effects caused by it are still a chronic problem in the way of this country's development.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۴۰۳
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/IRHJ.2024.235179.1310>

مقاله پژوهشی

چریک‌های فدائی خلق، مسأله ملی و غائله گنبد و کردستان

۱. محسن سراج، ۲. انیسه باصری ^{id}

۱. استادیار گروه تاریخ، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: serraj@ri-khomeini.ac.ir
۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته تاریخ انقلاب، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: enseiehbaseri@gmail.com

دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱ صص ۱-۳۰ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۱

چکیده

مسئله اصلی این پژوهش شناخت نقش مفهوم «مسئله ملی» در اندیشه رهبران سازمان چریک‌های فدایی خلق در حضور و کنش این سازمان در غائله گنبد و کردستان است و تلاش بر آن است که این مسئله را بر اساس روش فهم درونی و همدلانه از انگیزه‌ها و کنش سازمان در این دو غائله و با تأکید بر درک مفهوم «مسئله ملی» در اندیشه جبهه کمونیسم بین‌الملل و رسوب آن در اندیشه و مشی مبارزاتی گروه‌ها و احزاب چپ ایرانی به‌خصوص سازمان چریک‌های فدایی خلق، تحلیل کند؛ و چرایی حضور ایشان در دو غائله مرزی با پی‌رنگی جدایی‌طلبانه با فهمی درونی از اندیشه‌های تئوریک ایشان را تبیین نماید. فرضیه پژوهش بر این اصل استوار شده است که انگیزه و الگوی اصلی عمل سازمان چریک‌های فدایی خلق در دو غائله گنبد و کردستان بر پایه آموزه حل «مسئله ملی» در اندیشه چپ جهانی، در کشورهای «کثیرالمله» بوده و سازمان بر اساس این راهبرد که راه رسیدن به رهایی کامل خلق‌ها از حل «مسئله ملی» می‌گذرد، به کارزار گنبد و کردستان وارد شده و ایفای نقش نمود.

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که سازمان چریک‌های فدایی خلق که خود را در گرفتن سهم مناسبی از قدرت سیاسی پس از ساقط شدن حکومت پهلوی ناکام می‌دیدند، غائله کردستان و گنبد را به‌مثابه فرصتی طلایی در جهت رسیدن به قدرت سیاسی با ایجاد خودمختاری در این مناطق یافته و در این راه بازتاب نظریات لنین-استالین در مورد «مسئله ملی» به‌عنوان اصلی‌ترین ایدئولوژی و نقشه راه در عملکرد سازمان در غائله کردستان و گنبد بوده است.

واژه‌های کلیدی: مسئله ملی، سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران، انقلاب اسلامی ایران، غائله گنبد، غائله کردستان.

استاد: سراج، محسن و انیسه باصری. ۱۴۰۳. چریک‌های فدائی خلق، مسأله ملی و غائله گنبد و کردستان، مجله تاریخ ایران، پاییز و زمستان، سال ۱۷، شماره ۲، ۱-۳۰.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

تکیه بر عنصر ایرانی و سرزمین مشترک در تمامی تاریخ این مرزوبوم، عاملی مهم برای پیوند اجتماعی و همچنین تقویت بنیاد هویت ملی ایرانیان بوده و علی‌رغم حملات متعدد به مرزهای سیاسی ایران در دوره‌های مختلف تاریخی و تشکیل دولت‌ها و حکومت‌های مختلف، هویت ایرانی خدشه‌دار نشده و به حیات خود ادامه داده است. با این حال در دوران معاصر، شکل‌گیری مفاهیم مدرنی مانند «ناسیونالیسم» و «دولت-ملت» که ماحصل تحولات تاریخی در دنیای غرب مدرن بوده و در سایر نقاط جهان نیز رشد و توسعه پیدا کرده است، باعث شد برخی از احزاب و گروه‌ها در داخل ایران بدون توجه به تاریخ و فرهنگ جامعه ایرانی و الگوهای تاریخی وحدت در بین آنان تلاش کنند تا «مسئله ملی» در ایران را با توجه به الگوهای خارجی آن برجسته کرده و به دنبال راه‌حلی برای آن باشند. در این میان، اندیشه‌ها و تعاریف مارکسیستی-سوسیالیستی از ملیت و هویت ملی، نیز یکی از این رویکردها بوده که با پایمردی گروه‌های مختلف مارکسیستی داخلی و به کمک پردازش مفهوم «مسئله ملی» در اندیشه چپ جهانی به بازتعریف هویت ملی و نسبت آن با دیگری خارج از این مجموعه در منظومه فکری کنشگران سیاسی ایران وارد شد.

مفهوم «مسئله ملی» در اندیشه چپ ایرانی، پیوند مستقیمی با اندیشه‌ها و فعالیت سوسیال-دموکرات‌های قفقاز در اواخر قرن سیزدهم هجری شمسی داشته و با گذر زمان، فراز و فرودهای بسیاری را حتی تا پس از انقلاب ۱۳۵۷ تجربه کرده است. از جمله گروه‌های سیاسی و تأثیرگذار مارکسیستی ایران که سعی کرد با استفاده از الگوی فکری مارکسیست-لنینیستی و مدل ارائه شده «مسئله ملی» در آن، این الگوها را در داخل ایران پیاده کند، سازمان چریک‌های فدایی خلق بود که در صدد تبیین ماهیت «ملت» و «حل مسئله ملی» بر اساس تعابیر مارکسیستی-لنینیستی در ایران بود. این سازمان که از پیوند دو گروه مخفی جزئی-پویان در سال ۱۳۵۰ به وجود آمده و در کمتر از ۵ سال پس از تأسیس، توانسته بود به یکی از مهم‌ترین گروه‌های مبارزاتی علیه حکومت پهلوی تبدیل شود، به ادعای بسیاری از پژوهشگران حوزه انقلاب، نقش پررنگی در شکستن فضای خفقان و ایجاد شرایط انقلابی در کشور ایفا نمود. برداشت چریک‌های فدایی خلق از مفهوم «مسئله ملی» نوعی برداشت استالینیستی از دکترین انترناسیونال چپ جهانی بود که پس از سقوط حکومت پهلوی و تلاش گروه‌های انقلابی جهت ساخت جامعه آرمانی خویش، فرصت ظهور بیشتری در کنش سیاسی این سازمان به‌ویژه شاخه اقلیت آن پیدا کرد. پس از انقلاب ۱۳۵۷، این سازمان چریک‌های فدایی خلق بود که «مسئله ملی» متناسب با اندیشه چپ و راه‌حل لنینی-استالینیستی برای آن را در سطحی گسترده در سپهر سیاسی ایران گسترش داد. با

توجه به این موضوع به نظر می‌رسد پیروی از شعار انترناسیونال جهانی چپ و تبیین مفهوم مسئله ملی در سایه ایدئولوژی چپ جهانی، سازمان چریک‌های فدایی خلق را پس از پیروزی انقلاب به پروژه-به قول خودشان-جداسازی و آزادسازی ملیت‌های تحت ستم ایران سوق داد که نمونه بارز آن حضور فعال کادرهای این سازمان در دو غائله گنبدکاووس و جنگ داخلی کردستان در سال ۱۳۵۸ است؛ بنابراین مسئله اصلی پژوهش حاضر شناخت نقش مفهوم «مسئله ملی» در اندیشه رهبران سازمان در حضور و کنش سازمان در غائله گنبد و کردستان است و تلاش دارد به این پرسش اساسی پاسخ دهد که آیا می‌توان حضور سازمان در این دو غائله با رویکردی تجزیه‌طلبانه را با فهمی درون‌گفتمانی و خارج از گفتمان‌های رقیب ایشان خصوصاً گفتمان ملی‌گرایانه و ناسیونالیستی مورد تجزیه و تحلیل قرار داد. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده تا به امروز پژوهش مستقلاً که از زاویه درون‌گفتمانی و منطبق با تحلیل مفهوم «مسئله ملی» به بررسی و تحلیل حضور سازمان چریک‌های فدایی خلق در غائله گنبد و کردستان پس از پیروزی انقلاب، پرداخته باشد، انجام نشده است و پژوهش‌هایی که تا به امروز درباره این موضوع انجام شده بیشتر به توصیف این حضور ذیل تاریخ‌نگاری حوادث این دو غائله بوده است. خواجه‌نژاد در کتاب خویش (۱۳۹۹) صرفاً به نقل حوادث ترکمن صحرا و دو جنگ گنبد در سال ۱۳۵۸ و زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی آن پرداخته است و متعاقباً به حضور سازمان چریک‌های فدایی خلق در این حوادث نیز اشاره کرده است. در پژوهش منتشر شده توسط سپاه پاسداران انقلاب اسلامی (۱۳۵۹) نیز بیشتر به موضوع درگیری‌های کردستان بعد از انقلاب ۵۷ پرداخته شده و در این کار، هیچ تلاشی در جهت بررسی اهداف و انگیزه‌های چریک‌های فدایی خلق در حضور گسترده ایشان در غائله کردستان پس از انقلاب ۵۷ انجام نگرفته است. محمود نادری نیز در کتاب‌های خود (۱۳۸۷ و ۱۳۹۰) با نگاهی تاریخی تنها به بررسی جریان‌های سیاسی هم‌راستا با سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران در غائله کردستان پرداخته است و نوآوری این پژوهش در بررسی علل و دلایل و تحلیل حضور سازمان در دو رویداد ذکر شده بر اساس مفهوم مسئله ملی و فهمی درونی از کنش سازمان، در هیچ یک از این آثار دیده نمی‌شود.

مسئله ملی در اندیشه رهبران چپ جهانی و نفوذ آن به اندیشه گروه‌های مارکسیستی ایران

«مسئله ملی» و «تشکیل دولت ملی»، نقطه‌نهایی روند تکاملی مقوله ملت است و از اینجا است که مقوله ملت با پدیده دولت-ملت (Nation-State) معرفی می‌شود (کریمی، ۲۰۰۶). دو دیدگاه اصلی در تفکر اردوگاه چپ جهانی و کمونیسم بین‌الملل نسبت به مقوله و مسئله ملی وجود داشته و دارد.

پیروان خوانش لنینیستی از مارکسیسم معتقدند که ملت مفهومی قدیم است که بر ریشه‌های خونی، نژادی، فرهنگی و تاریخی مشترک تکیه دارد و دیدگاه دیگری که در میان چپ جهانی خصوصاً بعد از جنگ جهانی دوم به وجود آمد، این است که مفهوم ملت یک مفهوم برساخته و محصول کوشش‌های بخش‌های نخبگانی جوامع مختلف است که افراد هم‌ریشه باید یک سرزمین واحد و یک پرچم واحد داشته باشند.

لنین رهبر سیاسی مارکسیست انقلاب روسیه، با حمایت از توسعه دامنه جنبش‌های قومی و تجزیه طلب در میان قوم‌هایی که به قول او در بند امپراتوری روسیه تزاری بودند، توجه به مسئله ملی در اندیشه مارکسیستی را گسترش داد. (فاستر، بی‌تا، ج ۱، ۲۴۱-۲۳۹) او در ابتدا با تأکید بر مفهوم ستم ملی و محکوم کردن آن توانست به بهانه ظلم وارده بر اقوام مختلف، اهرم جدیدی را برای گسترش دایره مبارزه با حکومت مستبد تزاری ایجاد کند و با اعلام مسئولیت برای خود و سایر کمونیست‌های جهان در حمایت از جنبش‌های ضد ستم ملی (کولاکوفسکی، ۱۳۸۵، ج ۲، ۴۴۶) حق جدایی ملت‌ها (در صورت خواست خودشان) از دولت‌های مرکزی ستمگر را در سراسر جهان به رسمیت شناخت (کولچینکو، ۱۳۶۰، ۱۵) لنین اعتقاد داشت نپرداختن به حق جدا شدن ملت‌های تحت ستم از یک مرکزیت ستمگر، تنها به نفع خودال‌ها و حکومت‌های مطلقه ستمگر است (لنین، ۱۳۸۴، ج ۳، ۱۰۱۳). لنین در تبیین مسئله ملی از دیدگاه خود، زبان واحد را به‌عنوان یک مؤلفه مهم و تأثیرگذار برای مبارزه با تسلط سرمایه‌داری توسط مردم تحت ستم دانست و اعتقاد داشت سرزمین‌هایی که زبان مشترک دارند برای مبارزه با تسلط سرمایه‌داری لازم است با هم تحت یک دولت واحد متحد شوند؛ زیرا زبان واحد یکی از برترین شاخصه‌های مبادله بازرگانی آزاد و شرط اصلی ارتباط محکم بازار با انواع تولیدکننده، خریدار و فروشنده است. (لنین، ۱۳۸۴، ج ۲، ۱۰۰۱-۹۹۷) حزب کمونیست نیز به رهبری لنین در مورد مسئله ملیت‌ها، پیوسته بر اصل برابری تمام ملت‌ها و زبان‌ها یعنی همان ریشه‌ها و پایه‌های انترناسیونالیسم به‌علاوه حق تعیین سرنوشت ملت‌ها تأکید داشت (کولچینکو، ۱۳۶۰، ۱۳).

لنین در سال ۱۹۱۳ به‌منظور نشان دادن اهمیت بالای مسئله ملی در دیدگاه کمونیست‌ها، از همکار و همفکر خود «استالین» خواست تا در مقاله‌ای به نام «مارکسیسم و مسئله ملی» به بسط و تشریح این مفهوم بپردازد (کولاکوفسکی، ۱۳۸۵، ج ۲، ۴۴۶) و بدین طریق با کمک استالین گامی روبه‌جلو در جهت پردازش مفهوم «مسئله ملی» در دیدگاه چپ جهانی برداشت. استالین نیز به دلیل نگارش همان رساله، بعد از انقلاب ۱۹۱۷، در رده کمیساریای ملیت‌ها انتخاب شد که موجب قدرت روزافزون وی گردید. (ماتیل، ۱۳۸۳، ج ۳، ۹۵۱) استالین در این مقاله، ملت را دارای چهار اصل ثابت زبان، سرزمین، اقتصاد

و فرهنگ دانسته و ملت‌های تحت انقیاد امپراتوری‌های بزرگ مانند امپراتوری هخامنشی و یا اسکندر را یک ملت ندانسته و آن‌ها را اختلاط‌های تصادفی بر اثر شکست یا پیروزی دانست. (استالین، ۱۹۱۳، ۷-۱۳) با این پیش‌فرض، استالین هم مانند لنین از حق تعیین سرنوشت ملی و جدایی سیاسی بر اساس سرزمین و تشکیل دولت مستقل دفاع می‌کرد (کولاکوفسکی، ۱۳۸۵، ج ۳، ۲۷).

پس از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷، لنین خود را ملزم به دادن امتیاز به ملیت‌ها دانست، آن هم در قالب تأسیس یک ساختار فدرال که از حیث فرم، ملی بود و از لحاظ محتوا سوسیالیست بود؛ هرچند این مدل تبلیغی جنبه موقتی داشت و بعدها روحیه جداطلبی ملیت‌ها در اتحاد جماهیر شوروی به شکل پیروزمندان‌ای مهار شد. (بولیت، ۱۳۸۲، ۲۴۲-۲۴۳) استالین نیز تنها در صورت مفید بودن این حق برای حزب بر استفاده از آن تأکید داشت و در غیر این صورت دیگر این حق را به رسمیت نمی‌شناخت و جدا سازی را عملی ضدانقلابی و آب به آسیاب دشمن ریختن، می‌دانست (کولاکوفسکی، ۱۳۸۵، ج ۳، ۲۹) و دیگر هیچ پیش‌فرضی را برای حق جدایی ملت‌ها از اتحاد جماهیر شوروی، باور نداشت و توانست در عمل سیاست‌های خود نسبت به ملیت‌های مختلف شوروی را تا مرحله روسی‌سازی جمعیت و اجباری کردن زبان روسی به‌عنوان زبان رسمی پیش ببرد و با تبعید برخی از گروه‌های ملی‌گرای خطرآفرین برای اتحاد جماهیر شوروی، به قول خود امنیت را برای این مناطق تأمین کند (ماتیل، ۱۳۸۳، ج ۳، ۹۵۲-۹۵۱).

به نظر می‌رسد که رهبران انقلاب بلشویکی روسیه پایبندی به مفهوم مسئله ملی در دیدگاه مارکسیستی را تنها در زمان فعالیت‌های انقلابی لازم می‌دانستند و حق آزادی و جدایی برای «ملل ستمکش روسیه» را در زمان تحریک ایشان به قیام علیه حکومت تزاری به رسمیت می‌شناختند؛ چراکه تنها در سال‌های اول حاکمیت شوروی بود که به ملیت‌های بزرگ، خودمختاری ظاهری به شکل جمهوری‌سازی‌های اتحاد شوروی فدرال اعطا شد که به نظر برخی از پژوهشگران همان نیز تصنعی و پوچ بود (کولچینکو، ۱۳۶۰، ۷-۸) اما همین حزب و رهبران آن به‌عنوان پایگاه اصلی کمونیسم بین‌الملل در گسترش این مفهوم در بین نیروهای همفکر خود در سایر کشورها از هیچ کوششی برای نیل به اهداف بلندمدت خود در اشاعه انقلاب کمونیستی در سراسر جهان دریغ نداشتند. حتی خود لنین در این راستا تئوری‌های مرتبط با رسالت انترناسیونالیسم جهانی را به همه زبان‌ها منتشر کرد (لنین، ۱۳۵۸، ۳۷).

ورود مفهوم مسئله ملی در ادبیات سیاسی و فرهنگی ایران با حزب کمونیست ایران که در سال ۱۹۱۷ در باکو و با عضویت بخشی از مهاجران ایرانی قفقاز تشکیل شده بود، آغاز گردید. این حزب در مصوبات اولین کنگره خود که در خردادماه ۱۳۹۹ش در انزلی برگزار شد، برابری و رعایت حقوق مذاهب مختلف و تساوی حقوق ملیت‌های گوناگون ایران را مورد تأکید قرار داده و درباره مسائل مذهبی و ملی به این

موارد اشاره کرد:

- در تمام کشورها طبقات حاکم، وقتی پایه‌های حیاتشان متزلزل می‌شود، شووینیسیم ملی و مذهبی را دامن می‌زنند و با این روش تسلط سیاسی خود را مستحکم می‌کنند. در ایران که ۱۵ ملیت و فرقه مذهبی در آن زندگی می‌کنند مسئله ملی و مذهبی حاد است. حزب باید برای توضیح این مطلب به کارگران و دهقانان که تنها دشمن آنان مالکان ارضی و سرمایه‌داری است بیاموزد در مقابل انقلاب اجتماعی از یکدیگر حمایت کنند و اینکه فقط از طریق کوشش مشترک کارگران تمام ملیت‌ها می‌توانند بر این دشمن فائق آیند
- حزب برای اتحاد فدراتیو همه ملیت‌های ساکن ایران جهد می‌کند (شاکری، ۱۳۵۸، ج ۶، ۱۰۱-۱۰۲).

به این ترتیب برای اولین بار این حزب کمونیست ایران بود که تحت تأثیر تعالیم لنین و کمونیسم بین‌الملل از مفهوم مسئله ملی، بر به‌کارگیری واژه ملت برای اقوام مختلف ایرانی تأکید و با استفاده از بحث زندان ملل بودن ایران همانند روسیه تزاریسم، هدف خویش را در ایجاد حکومت شورایی و فدراتیو در ایران قرار داد.

عنوان کردن مسئله ملی از جانب نشریات حزب نیز نکته‌ای حائز اهمیت است. انتشار نشریه هفتگی «خلق» با پاورقی «الفبای کمونیسم» خود گویای رخنه کردن تفکر کمونیستی بر مبنای مسئله ملی در داخل ایران بود. (کامبخش، ۱۹۷۲، ۲۹) در شماره ۶ روزنامه «ایران سرخ» در ستون حوادث شهری، خبر رژه قشون انقلاب در روز عید نوروز در سبزه میدان رشت درج شده بود. احسان‌الله‌خان در نطقی که بدین مناسبت ایراد کرد، درباره اسارت خلق‌های ایران در دست مرتجعان داخلی و استعمارگران خارجی و نیز از پیروزی‌های جنبش انقلابی سخن گفت. (ابراهیموف، ۱۳۶۰، ۲۲۶) باین حال این حزب نیز در رویارویی با مسئله ملی و کنش واقعی در حل آن تحولاتی گوناگون را از سر گذراند. پس از تشکیل کمیته مرکزی جدید حزب به رهبری حیدرخان عمواوغلی در سال ۱۳۰۰، تغییراتی اساسی در متون به جای مانده از حزب کمونیست ایران، در ارتباط با مسئله ملی دیده می‌شود و این موضوع که به صورت آشکار در موضع‌گیری‌های اصلی حزب در کنگره انزلی به چشم می‌خورد، در کمیته دوم به رهبری حیدر خان عمواوغلی به محقق رفته و حتی از مرامنامه حزب نیز خارج شد به طوری که برخی از پژوهشگران چپ همچون ابراهیموف، در این باره می‌نویسد:

مهم‌ترین نقصان و نارسایی مرامنامه عبارت بود از فراموش کردن مسئله ملی در آن و این در حالی بود که در آن زمان حدود ۱۵ میلیون نفر جمعیت از ملت‌های مختلف فارس، آذربایجان،

کرد، عرب، بلوچ، ترکمن و... ساکن ایران بودند که نشان می‌داد ایدئولوگ‌های طبقات حاکم و شوونیست‌های ایرانی برای جلوگیری از تحقق خواست‌های استقلالیت ملی ملل که در ایران زندگی می‌کنند دم از ملت «واحد» ایران می‌زد، اما حزب کمونیست ایران، با چنین وضعیتی می‌بایست به شدت مبارزه می‌کرد و مسئله ملی را طبق نظریه مارکسیسم-لنینیسم در مرامنامه خود وارد می‌کرد، چراکه بنا بر آموزش مارکسیسم-لنینیسم، هر حزب کمونیستی تا وقتی ملت‌های مظلوم موجود در یک کشور را آزاد نکرده و آزادی ملی را تأمین ننموده باشد، در مبارزه خود پیروز نیست (ابراهیموف، ۱۳۶۰، ۲۰۰-۲۰۱).

مهم‌ترین فرض در علت این تغییر می‌تواند این موضوع باشد که تأکید بر مسئله ملی موجب افتراق بین هواداران حزب و پیشبرد اهداف انقلابی آن شده بود و به همین خاطر طرح آن در این زمان در حزب کنار گذاشته شد.

حزب توده نیز که به‌عنوان یک حزب چپ و مارکسیستی در دوران آزادی سیاسی پس از سقوط رضاشاه در ایران به وجود آمده بود، در پرداختن به مسئله ملی، راه حزب کمونیست ایران را ادامه داد و با آنکه هدف اصلی خود را مبتنی بر پنج اصل: استقلال و حفظ تمامیت ارضی ایران، مبارزه با استعمار، برقراری دموکراسی و تأمین آزادی‌های فردی و اجتماعی، مبارزه با هرگونه رژیم دیکتاتوری و دفاع از زحمتکشان اعلام می‌کرد (آوانسیان، ۱۳۶۹، ۸) و در نشریات خویش به استقلال و تمامیت ارضی ایران تأکید می‌نمود (به‌عنوان نمونه نک: نامه رهبر، ۱۳۲۳، اردیبهشت و خرداد) اما در عمل و در موضع‌گیری‌های خود در رویدادهای مختلف تاریخی کشور همچون مسئله نفت شمال و جریان فرقه پیشه‌وری در آذربایجان، رویکردی متناقض را در پیش گرفت. در مسئله واگذاری امتیاز نفت شمال به شوروی، حزب توده آشکارا پرده از رویکرد انترناسیونالی خویش نسبت به اردوگاه چپ جهانی برداشت و احسان طبری، ایدئولوگ و عضو کمیته مرکزی و هیئت سیاسی حزب توده ایران، در مواجهه با موازنه مثبت با کشورهای غربی در دهه ۳۰ شمسی، چنین رویکرد حزب را بیان کرد:

ما بهمان صورت که برای انگلستان در ایران منافی قائلیم و علیه آن سخن نمی‌گوییم، باید معترف باشیم که دولت شوروی در ایران منافع جدی دارد. باید برای اولین بار و آخرین بار به این حقیقت پی برد که نواحی شمال ایران در حکم حریم امنیت شوروی است و دولت ایران برای دادن امتیاز نفت شمال به شوروی و نفت جنوب به کمپانی‌های انگلیسی آمریکایی وارد مذاکره شود (طبری، روزنامه مردم، ۱۳۲۳، ۱۹ آبان).

احسان طبری در دیگر نشریه سیاسی حزب توده به نام رزم، دیدگاه جدیدی نسبت به مقوله میهن و میهن پرستی ارائه داد و بین دو نوع میهن پرستی تمایز قائل شد. وی با توصیف ویژگی‌های منحصر به فرد امپریالیسم آمریکا، انگلیس و فرانسه و مبارزه با آنها، این نوع میهن پرستی را می‌ستاید و در ادامه نوع دوم میهن پرستی را این چنین تشریح می‌کند:

در نظر ما بیگانه، بیگانه نیست. بیگانه امپریالیست با بیگانه ضد امپریالیست فرق دارد. در نظر ما میهن پرستی طرد عمومی و کلی بیگانگان نیست، بلکه مبارزه بر ضد بیگانگان متجاوز و ستمگر در کنار بیگانگان ستمکش و آزادی دوست در یک مقیاس بین‌المللی است... این است مفهوم واقعی و عمیق میهن پرستی و میهن پرستی ما درست نقطه مقابل میهن پرستی آنهاست (طبری، رزم، ۱۳۲۷، ۱۵ شهریور).

روشن است که منظور از بیگانه دیگر ستمکش و آزادی دوست، اتحاد جماهیر شوروی بود (آبادیان، ۱۴۰۰، ۴۲). نورالدین کیانوری دبیر اول کمیته مرکزی حزب توده، با درج مقاله‌ای یازده صفحه‌ای با عنوان «سیاست شوروی و سیاست کشورهای امپریالیست در ایران»، بر نظریات احسان طبری راجع به مقوله دو نوع میهن پرستی مهر تأیید گذاشت. وی در این مقاله، با دفاع از شوروی، سیاست خارجی دولت شوروی در قبال ایران را چنین توصیف نمود:

دولت شوروی همواره کوشش نموده است که به وسیله پشتیبانی معنوی از ملت ایران در مجامع بین‌المللی به وسیله مقاومت شدید خود در صحنه سیاست بین‌المللی از تحمیلات امپریالیست‌های انگلیس و آمریکایی نسبت به ملت ایران جلوگیری کند... کشور شوروی در دوره سی ساله موجودیت خود به جهانیان ثابت کرد که ماهیتش با ماهیت امپریالیستی روسیه تزاری هیچ وجه تشابهی ندارد؛ نشان داد که در هیچ جا و هیچ وقت چشم طمع به ثروت و حاصل دسترنج سایر ملل ندارد. (کیانوری، رزم، ۱۳۲۷، ۱۵ آبان).

حزب توده با آنکه خود را تنها حزب ملی ایران معرفی می‌کرد (نامه رهبر، ۱۳۲۳، اردیبهشت) و همچنین در بند ۹ قطعنامه نخستین کنگره خویش با صراحت اعلام نموده بود که با هر گونه تمایلات تجزیه طلبی که منجر به اخلال تمامیت ایران شود مخالفت صریح و تام دارد، اما باز هم در همین بند از واژه «ملل متنوعه» ایران به جای واژه ملت استفاده کرده بود (نامه رهبر، ۱۳۲۳، مرداد) که نشان از الهام پذیری شدید از اندیشه کمونیستی «مسئله ملی» و تلاش برای رواج گام به گام آن نزد این حزب داشت. در نهایت نیز موضع گیری‌های حزب در تحولات سیاسی آذربایجان و غائله فرقه دموکرات به رهبری پیشه‌وری در سال‌های ۱۳۲۵-۱۳۲۴، اعتقاد به مسئله ملی در اندیشه رهبران حزب را از لایه‌های مخفی به سطوح

آشکار رسانید.

مسئله ملی تا پیش از جریان‌ات آذربایجان، اهمیتی آشکار در سیاست‌های حزب پیدا نکرده بود اما هم‌زمان با تحولات آذربایجان، اعتقاد به مفهوم مسئله ملی منطبق با تعاریف لنینی-استالینی آن، نزد برخی از رهبران و اعضای حزب به‌عنوان یک امر مهم در استراتژی مبارزاتی، نمایان گشت. به‌ویژه در آرا و نظرات آن بخش از اعضای حزب که در شوروی زندگی کرده و تحصیلاتشان را در آنجا انجام داده بودند (آوانسیان، ۱۳۶۹، ۱۲۲-۱۲۳). برخی از رهبران حزب توده در تبریز، آذربایجان را یک ملت جداگانه قلمداد کرده و زبان مجزای آذری را از حق نامشروط خودگردانی ملی موردنظر لنین، برخوردار دانستند و ایران را دارای ملیت‌های گوناگون به‌حساب آوردند (آبراهامیان، ۱۳۸۶، ۴۸۳). فعالین حزب در نشریات خود به‌صراحت از به‌حاشیه‌راندن شدن زبان‌های مادری توده‌های مردم ایران در ادوار گذشته سخن گفته و استفاده از زبان فارسی را به‌عنوان ابزاری برای نابود کردن زبان‌های گوناگون از جمله زبان مردم آذربایجان معرفی کردند (نامه رهبر، ۱۳۲۳، دی). در این میان گروهی دیگر از رهبران و اعضای حزب در تهران، آذری را نه زبانی ملی بلکه گویشی محلی دانسته و آذربایجان را بخش جدایی‌ناپذیری از ایران قلمداد کرده و قائل به تقسیم ایران نبودند (آبراهامیان، ۱۳۸۶، ۴۸۳) و جانانه از زبان فارسی و جایگاه والای آن برای تمامیت ایران دفاع می‌کردند (نامه رهبر، ۱۳۲۳، مهر) و هر نوع دعوی ناسیونالیسم محلی را که منتهی به تفرقه بر پایه اختلاف ملی و تمایلات تجزیه‌طلبانه می‌شد را به‌شدت رد می‌کردند (ماهنامه مردم، ۱۳۲۵، خرداد). این دوگانگی در رویکرد حزب به مسئله ملی، هم‌زمان با تحولات آذربایجان در شهرهای دیگر نیز خود را نشان داد. به‌عنوان نمونه هنگام تأسیس کمیته‌های ایالتی حزب توده در ترکمن صحرا برخی از اعضای حزب از جمله قاسمی مخالف تشکیل این کمیته‌ها بودند، اما برخی مانند آوانسیان با تأکید بر مشی مارکسیستی و انترناسیونالیستی حزب توده معتقد بودند که باید مسئله ملی را در ترکمن صحرا به نحو مطلوب اجرا کرد (آوانسیان، ۱۳۶۹، ۳۱۰)؛ زیرا شناسایی حق خودگردانی ملی و اعطای حقوق اجتماعی و ملی کامل به همه اقلیت‌های ملی را جزو برنامه‌ها و مرامنامه حزب می‌دانست (آبراهامیان، ۱۳۸۶، ۴۷۲). این موارد همگی نشان‌دهنده قوت مرام انترناسیونالیستی و اعتقاد به حل مسئله ملی نزد برخی از سران و اعضای حزب توده دارد، هرچند که بیانات ضدونقیض در نشریات گوناگون حزب و عملکرد متفاوت اعضا و رهبران درباره مسئله ملی خود مغل شکل‌گیری عملکرد منسجم حزب در این موضوع تا پایان حیات این حزب بود. بدین ترتیب حزب کمونیست ایران و حزب توده به‌عنوان پیشگامان طرح «مسئله ملی» در سپهر سیاسی و فرهنگی ایران، باآنکه نتوانستند برای حل این مسئله بر اساس تعالیم لنینیست-استالینیستی، در ایران موفقیتی کسب کنند اما میراث ایشان در این مسئله به سایر گروه‌های مارکسیستی و چپ بعدی، همچون سازمان چریک‌های فدایی خلق رسید

تا این مسئله را از ارکان اصلی استراتژی مبارزاتی خویش کنند.

رویکرد سازمان چریک‌های فدائی خلق ایران به «مسأله ملی»

سازمان چریک‌های فدائی خلق از ابتدای تشکیل، خود را پیرو مکتب مارکسیسم-لنینیسم خواند و در هنگام جذب افراد نیز، بر اساس آگاهی‌های آن‌ها از اندیشه «مارکسیسم-لنینیسم» یارگیری می‌کرد. بررسی و تحقیق در آثار به‌جای مانده از تئوریسین‌های سازمان، حکایت از توجه آنان به مقوله مسئله ملی دارد. در سال‌های اولیه تشکیل سازمان که هدف اصلی آن‌ها معطوف بر مبارزه انقلابی در جهت سرنگونی نظام دیکتاتوری بود، مجالی برای پیاده‌کردن مسئله ملی در سطح ایران وجود نداشت؛ اما به‌موازات شروع شمارش معکوس روزهای انتهایی عمر دودمان پهلوی، زمینه برای تبلور بیشتر مسئله ملی در سیاست‌ها و کنش‌های سازمان فراهم شد.

جزئی با مترقی دانستن جنبش ملی فرقه دموکرات آذربایجان که در صدد خودمختاری و جدایی از ایران بود، همدلانه دلیل ناکامی آن را عدم بلوغ این جنبش می‌دانست (جزئی، بی‌تا، ۸۷). وی در درون جنبش‌های ملی نیروی نهفته مهمی می‌دید که باید مورد توجه قرار گیرد (جزئی، ۱۳۵۸، ۸۷). او ایران را کشوری متشکل از خلق‌های تحت ستم می‌دانست (همان، ۸۲) و باور داشت که کشورهای متعددی هستند که خلق‌های گوناگون آن یا به‌صورت فدراتیو و یا به شکل ایالات و جمهوری‌های خودمختار زندگی می‌کنند (وهابی و مهاجر، بی‌تا، ۲۷). افرادی همانند بهروز دهقانی، علیرضا نابدل، صمد بهرنگی، کاظم سعادت، اصغر عرب هریسی و عبدالله افسری که از اعضای فعال سازمان در شهر تبریز و بیشترشان فارغ‌التحصیل دانشسرای عالی و به‌عنوان آموزگار در روستاهای آذربایجان مشغول خدمت بودند، دغدغه‌شان «ستم ملی» وارد بر مردم سرزمین‌های ترک‌نشین ایران و قانونی دانستن حق «مسئله ملی» برای ترک‌های ایران بود (وهابی و مهاجر، بی‌تا، ۳۷). در بین رهبران سازمان نابدل به‌زعم خود، طعم تلخ ستم ملی را چشیده بود (نابدل، ۱۳۵۶، ۴) و مصرانه در آگاهی جوانان نسبت به این حق ضایع شده گام برمی‌داشت. او «مارکسیست‌نماهای» گذشته (همچون حزب کمونیست و حزب توده) را به دلیل کم‌کاری نسبت به «مسئله ملی» در کشور، سرزنش می‌کرد و آنان را فاقد بینش واقعی دانسته و چراغ راه در حل «مسئله ملی» در ایران را آثار ارزشمند لنین و استالین می‌دانست (نابدل، ۱۳۵۶، ۴). فراهانی از دیگر اعضای سازمان باور داشت که ترک‌ها قریب به هزار سال بر سرزمین‌های ایران حکومت کرده‌اند، در سازمان‌های دولتی و ارتش و پست‌های مهم کشور صاحب‌منصب بوده و هستند ولی از محکومیت زبان مادری خود محنت و مشقت می‌کشند و اگر مردم آذربایجان خواهان تشکیل حکومت خودمختار هستند این حق آن‌ها است (صفایی فراهانی، ۱۳۴۹، ۱۷). تئوریسین‌های سازمان

بر اساس آموزه‌های چپ جهانی از مفهوم مسئله ملی، بر این اعتقاد بودند که هرگونه تجاوز نسبت به حقوق ملیت‌ها از دیدگاه مارکسیسم-لنینیسم به‌طور کلی منفور و متروک است (نابدل، ۱۳۵۶، ۴). گروه چوپان‌زاده که جزء حامیان سازمان در خارج از کشور بودند، در مقدمه کتابی که با نام «مسئله ملی و طرح آن در مبارزات رهایی‌بخش ایران» منتشر کرد، ایران را کشوری کثیرالمله معرفی می‌کند که ملل آن برای خودمختاری مبارزه می‌کنند (چوپان‌زاده، ۱۳۵۸، ۲-۱۲)؛ و در بین تمامی جنبش‌های آزادی‌خواهی در ایران، فقط پیروی از جنبش‌های کمونیستی را به جوانان ایرانی توصیه می‌کرد و گفتار لنین را سنگ اساسی طرح برنامه حل مسئله ملی می‌دانست (همان، ۹۰، ۹۳ و ۹۷) از سویی دیگر، جزئی برخلاف نابدل که تنها تُرک‌ها را در رتبه یک ملت تحت ستم می‌دید، کُردها، بلوچ‌ها و اعراب را نیز جزو خلق‌های دیگر تحت ستم ملی ایران می‌دانست که شرایط جنبش‌های قهرآمیز در بین آنان فراهم است (جزئی، ۱۳۵۸، ۸۲). مؤمنی نظریه‌پرداز و عضو سازمان، خلق تحت ستم را کُردهای ساکن در شهرهای کُردستان می‌دانست و دولت پهلوی را سرزنش می‌کرد که حتی ملیت را مبنای سرشماری قرار نداده و آمار دقیقی از تعداد مردم کُرد ساکن ایران ندارد (مومنی، بی‌تا، ۳). جزئی نیز ستم اقتصادی، ستم سیاسی و ستم فرهنگی بر خلق کُرد را بیشتر از سایر نقاط کشور می‌دانست (جزئی، ۱۳۵۸، ۸۲-۸۳) و به‌طور کلی، سازمان، کُردستان را از نظر سوق‌الجیشی دارای موقعیت مناسبی برای شروع از بین بردن ستم ملی می‌دانست (پیام فدائی، ۱۳۹۰، مهر). از نظر بهزاد کریمی عضو گروه «اکثریت» و رئیس شاخه کُردستان قبل از انشعاب، الگوی ارائه شده از جانب سازمان در مورد «مسئله ملی» چیزی نبود جز قالب فکری لنین و استالین. زیربنای اصلی فکری، تئوریه‌سین‌های سازمان در تفسیر مفهوم مسئله ملی را آثار این دو رهبر کمونیستی تشکیل می‌داد و بدین طریق، سازمان خود نیز محرک اصلی گسل‌های قومی در برهه‌ای از تاریخ ایران شد (کریمی، ۱۳۹۰).

حمید اشرف (از رهبران سازمان در دهه ۵۰) در جریان رشد پان‌عربیسم و اختلافات و ناراضی‌های پیش آمده در شهرهای عرب‌نشین ایران، رضایت به تغییر نام خلیج فارس و خوزستان داد و گفت: «ما انترناسیونالیسم هستیم. تعصبی روی اسامی نداریم و روی این مسائل حرفی نداریم» (تقی‌زاده، ۱۴۰۰، ۳۵۴). سازمان یقین داشت که «مسئله ملی» و «ستم ملی» در ایران به‌عنوان کشوری مرکب از ملیت‌های گوناگون، وجود عینی دارد و سرکوب متوحشانه حقوق ملی همه خلق‌های ایران، این سرزمین را به زندان خلق‌ها تبدیل کرده است (پیام فدائی، ۱۳۹۰، مهر) و این تحلیل در ذهن افراد سازمان رسوب کرده بود که اگر ما ایران را تعریف می‌کنیم باید بگوییم که ایران از ملت‌های مختلف مثل فارس، تُرک، کُرد، بلوچ، عرب و... تشکیل شده، پس باید به هر کدام حق تعیین سرنوشت داده شود و این مفهوم در

ادبیات چریک‌های خلق ایران پذیرفته شده بود که به‌جای خلق ایران، باید بگویم خلق‌های ایران و باید هر کدام ارگان رهبری و دولت خود و حکومت خود را داشته باشند (نگهدار، ۱۰ مهر ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده).

«مسأله ملی» و حضور سازمان چریک‌های فدائی خلق ایران در غائله گنبد و کردستان

غائله گنبد

به اعتقاد گروه‌های مبارز قومی در منطقه ترکمن صحرا که بعدها با دکترین گروه‌های مارکسیستی حاضر شده در منطقه نیز تقویت شد، محمدرضا شاه پهلوی با تقسیم‌بندی‌های جغرافیایی جدید در ترکمن صحرا به دنبال تعقیب سیاست دفع هویت قوم‌های تحت ستم و نابودی آن‌ها بود. در زمان تقسیم‌بندی‌های جدید استانی در دوران پهلوی دوم در دشت گرگان و گنبد، جرگلان جزء بجنورد و بقیه مناطق نیز جز استان مازندران تقسیم شد. به اعتقاد قومیت‌گرایان ترکمن، تقسیم‌بندی هر شهرستان در ترکمن صحرا نیز به صورتی پیش رفت که در هر منطقه ترکمن‌ها در اقلیت باشند و مراوه‌تپه، گلی داغ و کلاله، جزء بخش‌های فارس‌نشین مینودشت و رامیان جزء شهر گنبد و آق‌قلعه و حومه، جزء گرگان که شهری غیر ترکمن بود و بندر ترکمن و گمیشان جزء بندرگز که آن نیز شهری غیر ترکمنی بود، درآمد و از همان زمان‌ها بود که نطفه شعار «ملت ترکمن» در نزد بخشی از ترکمن‌ها شروع به شکل‌گیری کرد (کانون فرهنگی-سیاسی خلق ترکمن و ستاد مرکزی شوراهای ترکمن صحرا، ۱۳۵۸، ۹-۱۰) تا به‌زعم خودشان بتوانند زیر سایه این شعار، حقوق پایمال‌شده خود را به دست آورند.

با نزدیک شدن به سقوط حکومت پهلوی، سازمان چریک‌های فدایی خلق که سعی داشت حضور خود در مناطق مختلف ایران را تثبیت کند، بر اساس ایدئولوژی مبارزاتی خود به‌ویژه تأکید بر مسئله ملی، فعالیت در مناطقی از کشور را در اولویت خویش قرار داد که رنگ و بوی ستم ملی در آنجا بیشتر به چشم می‌خورد و سازمان می‌توانست در راستای دکترین خویش از شعار مسئله ملی و «حق تعیین سرنوشت ملت‌های تحت ستم در این مناطق بهتر استفاده کند؛ بنابراین انباشت نارضایتی‌های قومی و گرایش‌های جدایی‌طلبانه ناشی از آنچه مارکسیست-لینیست‌ها، ستم ملی می‌خواندند در مناطقی چون ترکمن صحرا و گنبد، این مناطق را برای فعالیت سازمان منطبق بر ایدئولوژی مبارزاتی ایشان به‌منظور رهایی خلق‌های تحت ستم، مناسب‌تر جلوه می‌داد. از سوی دیگر، فترت سیاسی به وجود آمده بین سقوط رژیم پهلوی تا تثبیت قدرت جمهوری اسلامی و گسترش فعالیت گروه‌های گریز از مرکز قومی در گنبد و کردستان از همان فردای پیروزی انقلاب، باعث شد که سازمان از وضعیت به وجود آمده استفاده کرده و بتواند در گنبد، فعالان سیاسی ترکمن را در قالب هواداران سازمان به سمت

خود جذب و مردم این مناطق را تهییج کند تا با داس‌های خود سهم خویش را از خرمن انقلاب به دست آورند (کار، ۱۳۵۷، ۱۹ اسفند). سازمان که تعداد اعضای آن در آستانه انقلاب ۱۳۵۷ از بیست نفر تجاوز نمی‌کرد (سازمان اتحاد فدائیان خلق ایران، ۱۳۸۲، ۸) و با وقوع انقلاب در اندک خانه‌های تیمی به‌جای مانده، باهم در جدال‌های تئوریک بودند (نادری، ۱۳۹۰، ج ۲، ۲) با وقوع ناآرامی‌ها در گنبد جانی تازه گرفته و با کمک هواداران خود، توانست فعالیت خود را در این منطقه با شعار رفع «ستم ملی» و «حق تعیین سرنوشت»، شروع کند (آتابای، ۱۳۹۱). سازمان در ابتدا دفتری به نام «کانون فرهنگی سیاسی خلق ترکمن» را تأسیس نموده و از ستاد سازمان در تهران تقاضای نیرو کرد و شاخه تهران سازمان، نقی حمیدیان، ناهید قاجار و عباس هاشمی را به کمک ایشان فرستاد تا ساماندهی اوضاع فداییان در ترکمن صحرا را عهده‌دار شوند و بدین صورت و با کمک عوامل سازمان، «ستاد مرکزی شوراهای ترکمن صحرا» دایر شد. در حقیقت «ستاد» و «کانون» مکمل همدیگر بودند (حمیدیان، ۱۰ مهر ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده). از سوی دیگر، راهنمای اصلی سازمان در این مبارزه، دست‌نوشته‌های بیژن جزنی درباره مسئله ملی بود (آتابای، ۱۳۹۱) و سازمان توانست با استناد به اصل مسئله ملی و ستم ملی و با تکیه بر ظلم وارد شده بر ترکمنان در طی سالیان طولانی، در بین آنان نفوذ کرده و پشتوانه‌ای تئوریک برای تحریکات قومی ایشان فراهم نماید؛ به‌نحوی که در اعلامیه‌های ستاد مرکزی شوراهای ترکمن صحرا، لغو تمام محدودیت‌های ملی و فرهنگی، سپردن مسئله خلق ترکمن به دست خلق ترکمن و «حق تعیین سرنوشت» به‌وسیله خلق ترکمن، به دال مرکزی مطالبات ایشان تبدیل شد (نک: کانون فرهنگی-سیاسی خلق ترکمن و ستاد مرکزی شوراهای ترکمن صحرا، ۱۳۵۸، ۶). بعلاوه هواداران چریک‌های فدایی خلق با بازنویسی اعلامیه‌های سازمان، فروش کتاب‌های معروف رهبران چپ جهانی مانند لنین و استالین، طرح خواست‌های ملی، و مسائل مربوط به رفع ستم ملی، دست به جذب جوانان زدند (مرادی، ۱۳۹۱).

کانون فرهنگی و سیاسی خلق ترکمن در روز ۲۰ اسفند ۱۳۵۷، راهپیمایی‌ای در گنبد کاووس ترتیب داد که بنا به گفته اعضای سازمان چریک‌های فدایی خلق، نیروهای مترقی غیر ترکمن گنبد، ترکمن صحرا و آق‌قلا نیز پشتیبانی خود را از خواست‌های به‌حق خلق ترکمن اعلام و به گزارش ارگان رسمی سازمان-نشریه کار-نظامیان انقلابی ترکمن نیز خواستار ایجاد ارتش خلقی شدند که فقط در ترکمن صحرا خدمت کند؛ زیرا، تمامی سلاح‌های موجود در آق‌قلا و گومیش تپه به نفع خلق زحمتکش ترکمن صحرا مصادره گردید (کار، ۱۳۵۷، ۲۴ اسفند). نشریه کار قطعنامه صادره در ۱۵ اسفند ۱۳۵۷ به نام سربازان ترکمن خطاب به دولت موقت را در ستونی درج کرد که در بندهای ۱ و ۳ آن خواهان انحلال

کامل ارتش و تسریع برقراری ارتش خلقی که پشتیبان خلق‌های ستم دیده باشند، بود (کار، ۱۳۵۸، ۲ فروردین). از طرفی دیگر، ستاد شوراهای ترکمن صحرا با پشتیبانی سازمان و رهنمودهای آن در ۲ فروردین ۵۸، با درج بیانیه‌ای در نشریه کار سازمان، خواهان اداره تمام پادگان‌ها و پاسگاه‌های ضد خلقی به دست شوراهای انقلابی و ارتش خلقی و سازمان شد (کار، ۱۳۵۸، ۲ فروردین). نیروهای سیاسی ترکمن نیز که حضوری فعال حتی در دورترین نقاط روستاها داشتند، ارتباط نزدیکی با سازمان برقرار کرده و گرایش‌های چپ و مارکسیستی از خود نشان می‌دادند (خواجسته‌زاد، ۱۳۹۹، ۱۲۳). به احتمال قوی این نزدیکی آن‌ها به سازمان و نشان دادن علاقه به تفکرات چپ مارکسیستی از آنجا نشأت می‌گرفت که این تعالیم خصوصاً در مقوله مسئله ملی، توجیهات تئوریک برای فعالیت‌ها و علائق قوم‌گرایانه و گریز از مرکز ایشان را فراهم می‌کرد.

تحركات ستاد خلق ترکمن و سازمان در منطقه و سنگر بندی شهر توسط سازمان چریک‌ها و در نهایت حمله گروهی از هواداران سازمان به پاسگاه داشلی‌برون در ۶۰ کیلومتری شرق گنبد و خلع سلاح نظامیان این پاسگاه (حمیدیان، ۲۰۱۲، ۲۸۵ و نادری، ۱۳۹۰، ج ۲، ۲۸) منجر به بروز جنگی تمام‌عیار در منطقه مابین نیروهای حکومتی و گروه‌های ترکمن هوادار سازمان و خود سازمان شد که از ۵ تا ۱۳ فروردین ۱۳۵۸ ادامه داشته و به جنگ اول گنبد مشهور شد. در جریان درگیری‌ها، هیئتی از سوی دولت برای مذاکره به منطقه اعزام شد و برخی از افراد سرشناس منطقه همچون آخوند ارزانش که در هیئت نمایندگی ستاد خلق ترکمن برای برقراری آتش‌بس قرار داشت، با اعتراض به سیاست‌های جنگ‌افروزان سازمان توانستند مذاکرات صلح با دولت را تا آنجا پیش ببرند که ستاد مرکزی شوراهای، مشروط به اینکه شعار «خودمختاری خلق ترکمن» را کنار گذاشته و شعار ملایم‌تر «حق تعیین سرنوشت برای خلق ترکمن» را جایگزین آن کنند، مجوز فعالیت به دست آورد (نادری، ۱۳۹۰، ج ۲، ۳۲)؛ اما سازمان و هواداران منطقه‌ای آن از مواضع خویش برای حق خودمختاری خلق ترکمن کوتاه نیامده و به قول خویش مسئله ملی را همانند حزب توده به فراموشی نسپردند (نادری، ۱۳۹۰، ج ۲، ۳۲) و با وجود برقرار شدن آتش‌بس در منطقه و با وجود تمام پیامدهای جنگ اول گنبد، کسانی چون نقی حمیدیان، این جنگ را موجب تولد جنبشی جوان و پرامید به یاری سازمان چریک‌های فدایی خلق در منطقه ترکمن صحرا و مشارکت سازمان در غائله گنبد و پشتیبانی عملی و تبلیغی از ستاد ترکمن را ارزشمند دانسته و یادآور می‌شود که آن حوادث از خاطره ترکمن صحرا پاک نمی‌شود؛ زیرا سازمان بود که صدای خلق ترکمن را به گوش دیگر خلق‌ها رساند (حمیدیان، ۲۰۱۲، ۲۹۶)؛ بدین صورت سازمان پس از جنگ اول گنبد و تلاش‌هایی که جهت برقراری صلح در منطقه انجام می‌شد، آرام‌نشست و به سراغ فعالین ترکمن صحرا رفته تا

بتواند حوادث در منطقه ترکمن صحرا را مطابق برنامه‌های موردنظر خویش به پیش ببرد (آتابای، ۱۳۹۱). به دنبال همبستگی چریک‌های فدایی خلق با احزاب حاضر در کردستان در غائله‌ای که به موازات غائله گنبد در این استان ایجاد شده بود، عده‌ای از چریک‌های فدایی و افراد احزاب کردستان در اطراف شهر گنبد متمرکز شده و با ستاد خلق ترکمن تماس حاصل کردند (ساکما، ۱۳۵۸، ۲۳/۱۵۸۶۳۳) و این ستاد را که پیرو اندیشه‌های کمونیستی شده بود را مجاب کردند که شهر را در روز ۱۹ بهمن ماه تخلیه کرده و آرم‌های کمونیستی را در میدان مرکزی شهر بالا برده و شهربانی را خلع سلاح کند. دقیقاً شبیه به همان کاری که دموکرات‌های کردستان در مهاباد انجام داده بودند و با گروگان گرفتن یک منطقه فارس‌نشین از شهر، دیگران را تهدید به تخلیه شهر کرده و اختیار شهر را به دست گرفته و گنبد را به عنوان «نمونه یک شهر کمونیستی» در شمال کشور معرفی کنند (سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، بی تا، ۶)؛ بدین ترتیب سازمان، شهر را به سمت دومین جنگ و از بین بردن صلح با دولت به پیش برد (مراسان، ۱۳۵۸، ۱۲/۳۳۳۹۰۰۰۰). ستاد خلق ترکمن و ستاد شوراهای دهقانی که در باطن یک نهاد در قالب دو ستاد بودند (کریمی، ۱۵ مهر ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده) به همراه کانون سیاسی-فرهنگی خلق ترکمن که توسط هواداران سازمان چریک‌های فدایی خلق در گنبد تشکیل شده بود و همچنین ستاد مرکزی ترکمن صحرا که مستقیماً توسط سازمان چریک‌های فدایی خلق تأسیس شده بود، همگی تحت نفوذ شدید سازمان و آرمان‌هایش بودند (نگهدار، ۱۰ مهر ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده) از سوی دیگر سازمان، شوراهای شهر و روستا را درست کرده و ستادی در گنبد به وجود آورده بود که شوراها زیر نظر آن ستاد کار می‌کردند و سازمان تحت این اسم و در پوشش آن، اهداف و نیات خود را دنبال می‌کرد. ستادی که به نام خلق ترکمن به وجود آمده بود نیز ماهیتی کاملاً مارکسیستی داشته و بیشتر وابسته به چریک‌های فدایی خلق بود تا مردم ترکمن (پیام انقلاب، ۱۳۵۸، اسفند)؛ بدین صورت شاید اغراق نباشد اگر بگوییم برتری قدرت سیاسی سازمان در منطقه و سازش‌ناپذیری ایشان، علت اصلی درگیری و تقابل با حکومت مرکزی در هر دو جنگ گنبد بود چراکه سازمان خود را موظف می‌دید به دنبال منافع هر قشر «تحت ستم» باشد و به همین دلیل دفاع از هر نوع جنبش اعم از جنبش کارگری، دهقانی و ملی را حق خود می‌دانست (کریمی، ۱۵ مهر ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده).

با گسترش تحرکات سازمان در ترکمن صحرا، پایان صلح و آغاز جنگ بعدی اجتناب‌ناپذیر بود (حمیدیان، ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده) و جنگ دوم گنبد در روز ۱۹ بهمن ۱۳۵۸ آغاز شد (سازمان مجاهدین انقلاب اسلامی، بی تا، ۱۶) که در نهایت با ورود ارتش برای کمک به سپاه منطقه، در کمتر از ده روز خاتمه یافت. نیروهای حکومت با تسخیر گنبد با سنگرهای مستحکم و پُر آذوقه سازمان مواجه شدند که

مواد غذایی به‌اندازه یک سال در آنجا موجود بود که نشان می‌داد، سازمان از قبل خود را برای یک جنگ طولانی‌مدت آماده کرده بود. خانه‌های مردم گنبد به شکل تونل به هم متصل شده بود و کسانی که در مقابل سازمان مقاومت می‌کردند و منزل خود را در اختیار آن‌ها قرار نمی‌دادند کشته می‌شدند (مناظره، ۱۳۵۸ و پیام انقلاب، ۱۳۵۸، اسفند). در تمام این دوران ناآرامی و آشوب در ترکمن صحرا، سازمان حاضر نبود حق تعیین سرنوشت را حتی با مخالفت مردم منطقه که از جنگ و ناآرامی خسته شده بودند، کنار بگذارد (مناظره، ۱۳۵۸) و کنار گذاشتن مسئله ملی را به‌مثابه سلب پتانسیل بالقوه خلق‌ها می‌دانست (مراسن، ۱۳۵۹، ۴۹۸۵).

غائله کردستان

سازمان، با اعتقاد به اینکه هر جا جنبشی برای آزادی خلق‌های دربند و از بین بردن ستم ملی وجود دارد ما نیز برای سازمان‌دهی آن باید حضور داشته باشیم، مبارزات خود در کردستان را نیز شروع کرده (کریمی، ۱۰ مهر ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده) و کردستان را «پایگاه چریک‌های فدایی خلق» نامید (هاشمی، ۱۳۹۶، ۵۱). حضور کادرهای سازمان در وقایع شهرهای کردستان، نمونه‌ای از حضور بازیگران غیرقومی در بحران‌های قومی بود که از مسئله حقوق قومیت‌ها در مقابل دولت مرکزی استفاده‌ای کرده و توانسته بود در بحران کردستان یکی از مهم‌ترین جنبش‌های مارکسیستی ایران را کلید زده و کنشگران قومی مختلف در ایران را در این بحران، به دور هم جمع کند. سازمان در غائله کردستان تلاش نمود از زمینه‌ها و انگیزه‌های قوم‌گرایانه در جهت رسیدن به اهداف مبارزاتی خود استفاده کند (حمانی، ۱۴۰۰، ۵۲۳-۵۲۴) و با انگشت نهادن بر نقاط حساس و تحریک‌پذیر مردم کرد که حول ملیت‌سازی دور می‌زد، برای دستیابی به اهداف سیاسی خود بهره‌برداری کند (بهجت، بی‌تا، ۱۴۵) و البته به‌زعم خویش به سمت حل مسئله ملی در ایران پیش برود.

سازمان در غائله کردستان در کنار سایر گروه‌های تجزیه‌طلب، روی در روی حاکمیت ایستاده و اولین جنگ خونین کردستان را درست یک ماه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی رقم زد (حمانی، ۱۴۰۰، ۴۱۹). در گیرودار نبردهای خونین در شهرهای مختلف کردستان، پنج بار هیات حُسن از جانب دولت ایران برای مذاکره در خصوص پایان جنگ وارد کردستان شد (حمانی، ۱۴۰۰، ۵۱۹-۴۲۵) و در دور سوم مذاکرات، امام خمینی (ره) در پیامی بر عدم مطرح بودن اختلاف نژادی، زبانی، قومی و ناحیه‌ای از جانب اسلام و حکومت اسلامی تأکید کرد (امام خمینی، ۱۳۵۸، ج ۹، ۳۵۱)، اما سازمان همچنان تمامی فعالیت خود را بر اساس تهییج احساسات قومی و گسترش قوم‌گرایی و دامن زدن به ناسیونالیسم قومی قرار داد تا بحران کردستان را به سمت خودمختاری این منطقه پیش ببرد (بهجت، بی‌تا، ۸)؛ حتی در زمانی که دور سوم

مذاکرات صلح مابین نمایندگان دولت و گروه‌های سیاسی کرد در جریان بود، سازمان به همراه کومله که جریان سیاسی-کردی مخالف حاکمیت جمهوری اسلامی بود در نقاط مختلف کردستان عملیات نظامی انجام می‌داد تا مذاکرات صلح را ناکام بگذارد (بهجت، بی‌تا، ۳). در دور چهارم مذاکرات صلح، سازمان در اعلامیه‌ای بیان کرد که دولت به‌طور جدی در مورد خودمختاری کردستان توجه کند و عواقب وخیم اهمال درباره حق خودمختاری ملت کرد را در نظر داشته باشد (کار، ۱۳۵۸، آذر و مراسم، ۱۳۵۸، ۳۴۷۰۰۰۰۳۳۳). در ماه آذر همان سال، سازمان، علاوه بر تأکید بر به رسمیت شناختن حق خودمختاری برای کردستان پیش‌شرط‌های دیگری برای ادامه مذاکرات صلح همانند انحلال سپاه پاسداران در کردستان را نیز مطرح کرد (حمانی، ۱۴۰۰، ۴۱۹-۴۳۲) و با انتشار بیانیه‌ای با عنوان «ما و جنبش مقاومت خلق کرد» خواستار «حق تعیین سرنوشت» برای خلق کرد بر اساس مبانی نظری مارکسیسم و احیاء ماهیت قدرت کردی شد (کار، ۱۳۵۸، آذر). با موافقت خروج سپاه در دی ماه همان سال از کردستان و پس از مذاکرات دور پنجم صلح، به جای آرام‌تر شدن فضا، فعالیت‌های گروه‌های درگیر در کردستان بیشتر شد (جمهوری، ۱۳۵۸، بهمن و هواداران سازمان چریک‌های فدائی خلق، ۱۳۵۸، ۱۷۳) و سازمان تلاش کرد تا به‌صورت آهسته کردستان را از حضور ارتش نیز پاک کرده و تمام تحرکات ارتش را در مرز با عراق تحت نظارت خود درآورد (نداف، ۱۳۸۹، ۴۲) اما با افزایش نظرات متفاوت درباره ادامه جنگ با حکومت در کردستان، بین اعضای سازمان انشعاب به‌وجود آمد و سه شاخه مشخص از دل این انشعاب، در سازمان به نام‌های گروه اشرف دهقانی، شاخه اکثریت و شاخه اقلیت به وجود آمدند. پس از انشعاب در ۳۰ خرداد ۱۳۵۹ شرایط برای خروج شاخه اکثریت که مخالف ادامه جنگ بودند، از جنگ کردستان فراهم شد (حمیدیان، ۱۵ آبان ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده) هرچند خروج شاخه اکثریت از غائله کردستان نیز خروجی ظاهری و نمایشی بود چراکه در ۳۰ خرداد ۱۳۵۹، شاخه اقلیت، ادامه شرکت شاخه اکثریت سازمان در غائله کردستان که با استراتژی حضور «بی‌نام» انجام می‌شد را رسانه‌ای کرد (کار، ۱۳۵۹، آذر). به گفته بهزاد کریمی، شاخه اکثریت سازمان در منگنه دو خلق گیر کرده بود! اول اینکه مردم در سراسر کشور عموماً پشتیبان آیت‌الله خمینی بودند و شاخه اکثریت، نیز که خواهان حضور در قدرت و سهم‌شدن در حاکمیت بود نمی‌توانست از خواست عمومی مردم ایران چشم‌پوشد و از سوی دیگر نیز بر اساس رویکرد سازمان به مفهوم مسئله ملی در دکترین انترناسیونال چپ جهانی، نمی‌توانست از حق دموکراتیک خودمختاری خلق‌ها نیز چشم‌پوشد؛ بنابراین شاخه اکثریت هم نمی‌خواست در افکار عمومی مردم ایران به‌عنوان ضدانقلاب شناخته شود و هم نمی‌خواست در کردستان از خلق کرد که به قول خودشان، علیه سال‌ها ستم ملی، به پا خواسته بودند، جدا بماند (کریمی، ۱۵ آبان ۱۴۰۲، مصاحبه

با نگارنده)؛ اما شاخه اقلیت، حل مسئله خلق کرد را صرفاً در «قلمرو مسئله ملی» و اکثریت را متهم به انکار حقانیت مبارزات خلق کرد، می‌کرد (کار، ۱۳۵۹، آذر). اقلیت بر این باور بود که برای کمونیست‌ها در مسئله ملی، شعار «حق تعیین سرنوشت» و «حق جدایی» نقطه عزیمت است، کسی که این اصل را نپذیرد و حرکت خود را از آن شروع نکند، به‌هیچ‌وجه حق ندارد خود را کمونیست بداند (چریک‌های فدائی خلق، ۱۳۶۲). اقلیت اعتقاد داشت، برای حل مسئله ملی و از بین بردن ستم ملی، باید لنینیسم را از نو خواند و مسئله اصلی هر انقلاب را به شیوه درست آن حل کرد (دهقانی، ۱۳۶۱، ۶).

شاخه اقلیت و گروه کوچک اشرف دهقانی به این ترتیب، به فعالیت‌های ضد حکومتی خود در کردستان ادامه دادند (نداف، ۱۳۸۹، ۶). این دو گروه با دیگر جریان‌های سیاسی تجزیه‌طلب کرد ارتباط داشته و برای هدفی مشترک، یعنی خودمختاری کردستان، همکاری می‌کردند (کتاب سی و دوم کردستان (۲)، ۱۳۵۸، ۷۲-۷۱) و به‌طور رسمی و علنی خواستار اخراج ارتش و مقامات منصوب دولت از کردستان و ایجاد سلطه نظامی خود بر سراسر کردستان بودند و در نظر داشتند پس از سیطره کامل نظامی بر تمام راه‌ها و شهرهای کردستان، اعلام استقلال کنند (خوشحالی، بی‌تا، ۷۲). در این میان گویا برخی از کشورها نیز آمادگی خویش برای به رسمیت شناختن کشور کردستان را بعد از اعلام استقلال به شاخه اقلیت چریک‌های فدائی خلق و گروه‌های کرد مبارز هم‌پیمان ایشان اعلام کرده بودند و قول ارسال کمک‌های نظامی نیز به کردستان مستقل داده بودند (خوشحالی، بی‌تا، ۷۲). شاخه اقلیت به این نتیجه رسیده بود که چون نظام فدراتیو، مبتنی بر قرارداد است و قرارداد مبتنی بر مذاکره و توافق طرفین متساوی‌الحقوق، پس حتی فدرالیسم نیز راه‌حل نهایی مسئله ملی در ایران نیست و پیش‌زمینه این کار، اقدام متحد کارگران تمام ملل ساکن ایران و توده‌های زحمتکش و ستم‌دیده برای سرنگونی فوری رژیم جمهوری اسلامی و برقراری حکومت کارگری و دولت شورایی است. شاخه اقلیت معتقد بود در این راه هیچ امتیازی به هیچ ملتی و هیچ زبانی نباید داده شود، زبان رسمی اجباری باید الغاء و هر ملیتی باید از این حق برخوردار باشد که آزادانه به زبان خود سخن بگوید و الحاق جبری ملل مختلف ایران به یک حاکمیت مرکزی را مردود دانسته و تنها اتحاد آزادانه و داوطلبانه ملل ساکن را مورد پذیرش می‌دانست (کار، ۱۳۸۲، دی)؛ همچنین علاوه بر تأیید مبارزه برای تحقق شعار «حق جدایی» حق الحاق داوطلبانه برای توده‌های ملت‌های از بند رسته (چریک‌های فدائی خلق، ۱۳۶۲) تحقق این امر را در گرو اتحاد کارگران و زحمتکشان تمام ملیت‌های ساکن ایران برای سرنگونی رژیم ارتجاعی حاکم بر ایران و استقرار یک حکومت شورایی می‌دانست (اتحاد، ۱۳۸۳، شهریور).

با آغاز تهاجمات عراق به ایران در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹، گروه اشرف دهقانی و شاخه اقلیت از فرصت به

وجود آمده در اثر دزدسر بزرگ حکومت برآمده از انقلاب برای گسترش مبارزات خود علیه نیروهای دولتی در کردستان استفاده کردند و با آنکه جنگ ایران و عراق را جنگی ناعادلانه می‌دانستند اما معتقد بودند که باید از فرصت به وجود آمده در اثر جنگ برای دستیابی به اهداف خود در کردستان استفاده کرد و این جنگ را به یک جنگ داخلی گسترده نیز تسری داد (مراسان، ۱۳۵۹، ۱۷۶۳۳)؛ بنابراین با ارتجاعی دانستن حکومت جمهوری اسلامی علناً خواستار سرنگونی آن شده و به مبارزه مسلحانه خود در کردستان حتی در زمان درگیری کشور با یک تهاجم خارجی تأکید کردند (توکل، آبان ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده). شاخه اقلیت حتی در مواضع خود درباره جنگ ایران و عراق، رژیم جمهوری اسلامی را محرک اصلی جنگ دانست (توکل، آبان ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده) و در هنگام عبور ستون‌های ارتش از کردستان به سمت مرزها برای مقابله با عراق، کارشکنی کرده و مانع عبور ارتش به سمت سنجند شد (دفتر سیاسی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۵۹، ۵۵ و ۵۶). همچنین حملات مکرری را به ستون‌های اعزامی ارتش و سپاه که برای مقابله با تهاجم دشمن بعثی گسیل می‌شدند در شمال کردستان ترتیب داده و مانع عبور آن‌ها می‌شد (پیام انقلاب، ۱۳۵۹، تیر) از سوی دیگر شاخه اقلیت چریک‌های فدایی خلق و گروه اشرف دهقانی به نیروهای بعثی عراقی اجازه ورود و تردد در کردستان ایران را می‌دادند و به‌واقع یک نوع تجزیه‌طلبی علنی و عملی را در قبال دولت ایران اعمال می‌کردند (پیام انقلاب، ۱۳۵۹، اردیبهشت) و با وجود این اعمال، گروه اقلیت اعلام می‌کرد که اگر رژیم جمهوری اسلامی بخواهد با مذاکره به شکست خود اعتراف کرده و خواست‌های رژیم عراق را بپذیرند، آنگاه با وضعیت دشوارتری روبرو خواهد شد؛ زیرا توده‌ها منتظر هستند تا جنگ تمام شود و مبارزات خود را شدت بخشند (کار، ۱۳۵۹، اسفند).

شاخه اقلیت در بحبوحه جنگ، در کردستان به دنبال تدارک قیام و راه انداختن جنگ داخلی به صورت امری فوری بود و اعتقاد داشت باید برای این جنگ داخلی به‌زودی جوخه‌های رزمی را سازمان داده و به تسلیح خلق همت گماشت (کار، ۱۳۶۰، تیر) اقلیت عملیات رزمی این جوخه‌ها را برگرفته از جوخه‌های رزمی ایجاد شده توسط لنین برای به ثمر رسیدن انقلاب اکتبر روسیه می‌دانست (کار، ۱۳۶۰، مرداد). بدین طریق همگامی اقلیت با جریان‌های سیاسی ضد حکومت، نیروهای مسلح کشور را مجبور کرد، در غرب و شمال غربی کشور، هم‌زمان با دو دشمن یعنی نیروهای بعثی و گروه‌های مسلح کردستان بجنگند. احمد متوسلیان درباره وضعیت بغرنجی که چریک‌های فدایی خلق برای نیروهای مسلح کشور در جنگ با عراق به وجود آورده بودند، می‌گوید: ما خود را به آب‌وتش می‌زدیم تا بتوانیم به مرز برسیم و با صدام بجنگیم. ما در دو جبهه می‌جنگیم جبهه داخلی که گروه‌های ضدانقلاب هستند تعدادی از برادرانمان را شهید کردند. صحبت از جنگیدن در نه متر برف است، جایی که انسان یخ می‌زند و ده دقیقه

نمی‌تواند نگرهبانی دهد و دیگری جبهه صدام (شیرعلی‌نیا و کریمی، ۱۳۹۰، ۵۶) و همه این‌ها در حالی بود که شاخه اقلیت در شماره‌های مختلف نشریه خود به صورت مداوم از کمین‌هایی که علیه نیروهای حکومتی در کردستان گذاشته بود و میزان کشته‌شدگان حکومتی‌ها و کسب غنیمت در قالب سلاح و تجهیزات نظامی می‌گفت.

به‌هرحال شاخه اقلیت تا پایان غائله کردستان در این منطقه باقی ماند و بر اساس دکترین خویش به جنگ با نیروهای حکومت حتی در بحبوحه جنگ ایران و عراق ادامه داد و همچنان شعار سرنگون باد رژیم جمهوری اسلامی و برقرار باد جمهوری دموکراتیک خلق را تکرار کرد (کار، ۱۳۶۱، مرداد) و بعدها نیز که به دلیل شکست و ناکامی و ایجاد انشعابات مختلف مجبور به انتقال نیروهای خود از کردستان ایران به کردستان عراق شد (بین سال‌های ۱۳۶۲ تا ۱۳۶۴) هنوز سردمداران آن اعتقاد داشتند که با ناکامی سازمان در غائله گنبد و کردستان «مسئله ملی» به صورت حل نشده در ایران باقی مانده است (توکل، آبان ۱۴۰۲، مصاحبه با نگارنده).

نتیجه‌گیری

با پیروزی انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ در روسیه و تشکیل اتحاد جماهیر شوروی، رویکرد مارکسیست-لنینیستی اردوگاه چپ جهانی، با تبلیغ مفاهیمی چون منافع پرولتاریا، مبارزه طبقاتی و مسئله ملی، موجب شد که احزاب و گروه‌های سیاسی کمونیستی در سراسر جهان که خود را پیرو این مکتب می‌دانستند بحث «استقلال ملی» و «حق تعیین سرنوشت» توسط اقوام یا به قول خود «ملت‌ها» را در دکترین سیاسی و مبارزاتی خود بگنجانند و در این میان حزب کمونیست ایران نیز برای اولین بار از الگوی ارائه شده توسط «لنین» و «استالین» برای حق تعیین سرنوشت اقوام ایرانی به نام ملت‌های ایران و مسئله ملی استفاده کرد و در کنار مبارزه برای رهایی خرده دهقانان و کشاورزان ایران از زیر یوغ فئودال‌ها، به مسئله ملی از رویکرد تشکیل حکومت طبقه کارگر و پرولتاریا توجه نشان داد. هرچند این حزب چندان نتوانست اهمیت مسئله ملی را در کنگره‌های بعدی خود نشان دهد، اما توانست، مفهوم «ملل مختلف ایران» را وارد ادبیات سیاسی ایران کند و حزب توده با اینکه رویکرد واحدی در قبال این مسئله نداشت، اما آن را پرورش داد و سازمان چریک‌های فدائی خلق آن را در سپهر سیاسی ایران تثبیت کرد و با بهره‌گیری از طرح ارائه شده توسط لنین و استالین یعنی «حق تعیین سرنوشت تا مرز جدائی» وارد فعالیت‌های سیاسی و مبارزاتی در حوادث گنبد و کردستان پس از پیروزی انقلاب اسلامی شد. سازمان چریک‌های فدائی خلق با تزریق مفاهیمی چون مسئله ملی و انترناسیونال از اندیشه چپ جهانی به دو غائله داخلی با پی‌رنگ قومی و جدایی‌طلبانه، علاوه بر اینکه برای این تحركات خوراک تئوریک فراهم نمود، خود

نیز در پرتو این حوادث توانست محملی برای سهم‌خواهی از قدرت و حاکمیت سیاسی در ایران پس از پیروزی انقلاب به دست آورد که به‌زعم ایشان، نه سهمی از قدرت سیاسی به آن‌ها داده بود نه سهمی به آرمان‌هایشان. درنهایت نیز به دلیل تقابل گسترده نیروهای انقلابی که پشتوانه مردمی نیز داشتند، سازمان نتوانست در این دو غائله به اهداف نهایی خویش دست یابد.

References

Documents

Sāzmān-e asnād o ketābkhāe-ye melli-e irān, 1358, 158632/293 [In Persian]

Markaz-e asnād-e enqelāb-e eslāmi, 1358, 3339000012 [In Persian]

Markaz-e asnād-e enqelāb-e eslāmi, 1359, 4985 [In Persian]

Markaz-e asnād-e enqelāb-e eslāmi, 1358, 3431000047 [In Persian]

Markaz-e asnād-e enqelāb-e eslāmi, 1361, 17623, [In Persian]

Books

Estālin, juzef, 1913, mārxyzm va masale-ye meli, Tehran: našr-e ragbār [in Persian]

Ebrāhimof, t. ā, 1360, peydāyesh-e hezb-e kumonist-e irān, motarjem: r. rādnīyā, tehrān: našr-e goneš [in Persian]

Āvānesiyān, ardešir, 1369, kāterāt-e ardešir-e āvānesiyān az hezb-e tudea-ye irān (1320-1326), bi. jā: entešārāt-e hezb-e demokrātik-e irān [in Persian]

Ābādiyān, hooseyn, 1400, tāṭir-e nezām-e beynolmelali-ye qodrat bar <olum-e ensāni dar irān-moṭālee-ye moredy marksism, tehrān: nāšr-e pažuhešgah-e-olum-e ensani va moṭāleāt-e farhangy [in Persian]

Ābrāhāmiyān, yervānd, 1386, irān beyn-e du enqelāb, motarjem: ahmad-e golmoḥammadi va moḥammad ebrāhim-e fatāhi, tehrān: našr-e ney [in Persian]

Buliyet, ričard, 1382, tariḫ-e qarn-e bistom, motarjem: moḥammad-e rafīci-ye mehrābādi, tehrān: našr-e vezārat-e omur-e kāreje [in Persian]

Behjat, <ali (bi. tā) enqelāb-e eslāmi-ye kordestān va mavaze<-e goruhhā va sāzmānhā, bi. jā, bi. nā] in Persian [

Taqyzādea, bahman, 1400, negāhi az darun be sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḳalq-e irān, tehrān: našr-e ney [in Persian]

Jazani, bižan, 1358, čeguneh mobāreze-ye mosalaḥāneh tudei mišavad, tehrān: našr-e māziyār [in Persian]

Jazani, bižan (bi. tā) tariḫ-e si sale-ye irān, jeld-e 1 va 2, (bi. jā), našr-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḳalq [in Persian]

- Čupānzādeh, g, 1358, masale-ye meli va ʔarḥ-e ān dar mobārezāt-e rahāi baḳš-e Iran, bi. jā, našr-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḳalq [in Persian]
- Ḥamāni, kāmrān, 1400, enqelāb-e eslāmi dar kordestān, tehrān: našr-e markaz-e asnād-e enqelāb-e eslāmi [in Persian]
- Ḥamidiyān, naqi, 2012, safar bā bālhāye ārezu, estokholm, našr-e elekteroniki: [in Persian]
- Ḳhomeyni, seyed ruḥollāh, šaḥifeh emām, jeld-e 9, tehrān: muasese-ye tanzim va našr-e āṭār-e emām ḳomeyni [in Persian]
- Ḳājehnežād, aḥmad, 1399, ḡobār-e šaḥrā, golestān, našr-e sure-e mehr [in Persian]
- Ḳušḥāli, behzad (bi. tā) doctor mošṭafā čamrān va kordestān, bi. jā, bi. nā [in Persian]
- Daftar-e siyāsi-ye sepāh-e pāsdārān-e enqelāb-e eslāmi, 1359, kordestān, amperyālizm va goruhhā-ye vābasteh, bi. jā, entešārāt-e sepāh-e pāsdārān [in Persian]
- Sāzmān-e eteḥād-e fadāiyān-e ḳalq-e irān, bargi az tariḳ-e enšeāb-e aqaliyat-akṭriyat, bi. jā: našr-e eteḥād-e fadāiyān-e ḳalq-e irān [in Persian]
- Sāzmān-e mojāhedin-e enqelāb-e eslāmi (bi. tā) gozāreši kutāh az ḥavadeṭ-e gonbad, bi. jā: našr-e sāzmān-e mojāhedin-e enqelāb-e eslāmi [in Persian]
- Šākeri, ḳosru, 1358, asnād-e tariḳi-ye jonbeš-e kāregari/susyāl demukrāsi va komunisti-ye irān, tehrān: našr-e ʔelm [in Persian]
- Širʔaliniyā, jaʔfar va yazdān-e karimi, 1390, boḥrān bālā migirad, be kušeš-e ḳāne-ye farhang va honar-e sāfiyā, bi. jā: našr-e fāteḥān [in Persian]
- Šafāyi-e farahāni, ʔaliakbar, 1349, ānčeh yek enqelāi bāyad bedānad, bi. jā: našr-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḳalq-e irān [in Persian]
- Fāster, viliyām (bi. tā) tariḳ-e 3 anternāsiyunāl, motarjem: m. dāem, bi. jā: našr-e fadak [in Persian]
- Kānun-e farhangi-siyāsi-ye ḳalq-e torkaman va stād-e markazi-ye šurāhā-ye torkaman sahrā, 1358, zendegi va mobāreze-ye ḳalq-e torkaman, bi. jā: našr-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḳalq-e irān [in Persian]
- Kāmbaḳš, 1972, naṣari be jonbeše kāregari va komunisti dar irān, majmuʔea maḳālāt, bi. jā: našr-e ḥezb-e tude-ye irān [in Persian]
- Kulākufski, lešak, 1385, jaryānhā-ye ašli dar mārksism, motarjem: ʔabās-e milāni, tehrān: našr-e āḡāh [in Persian]
- Kulčinku, miḳāil, 1360, ḥal-e masale-ye meliyatha dar eteḥād-e šuravi, tarjome-ye hurkad, bi. jā: našr-e nimā [in Persian]
- Lenin, velādemir, 1358, majmuʔea soḳanrānihā dar kongrehāye anternāsiyunāl-e komunisti (komintern), motarjem: m. t. partu, tehrān: našr-e beynolmelal [in Persian]
- Lenin, velādemir, majmuʔea āṭār, motarjem: moḥammad-e purhormozān, jeld-e 1 va 2,

tehrān: našr-e ferdus [in Persian]

Mātil, Aleksāndr, 1383, dāyeratolmaḵāref-e nāsiyunālism, motarjem: kāmrān-e fāni va nurolah-e morādi, jeld-e 3, tehrān: našr-e ketābkāneh-e taḵaṣoši-ye vezārat-e omur-e kāreje [in Persian]

Ketābe siyo duvom-e kordestān (2) az majmuḵea yāzdah jeldi-ye asnād-e lāne-ye jāsusī-ye āmrikā, 1358, bi. jā: našr-e daftar-e entešārāt-e eslāmi vābasteh be jamḵe-ye modaresin-e ḥuze-ye ḵelmiye qom [in Persian]

Mumeni, ḥamid, (bi. tā) darbāre-ye mobārezāt-e kordestān, tehrān: našr-e šabāhang [in Persian]

Nābdel, ḵalirezā, 1356, āḡarbāyejān va masale-ye meli, itāliyā: našr-e sāzmān-e majmaḵe dānešjuyān-e irāni [in Persian]

Nāderi, maḥmud, 1390, čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq, enqelāb-e eslāmi va boḥrān dar goftemān, jeld-e 2, tehrān: našr-e muasese-ye moṭāleḵāt va pažuhešhāye siyāsi [in Persian]

Nāderi, maḥmud, 1387, čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq az noḡostin konešhā tā bahman 1357, jeld-e 1, tehrān: našr-e muasese-ye moṭāleḵāt va pažuhešhāye siyāsi [in Persian]

Nadāf, majid, 1389, 22 ruz ḥemāse va iṭār dar sanandaj, bi. jā: pāyḡāh-e kābāri-tahlili-ye moṭāleḵāt-e terorism-e ḥābiliyān [in Persian]

Vahābi, mehrdād va nāšer-e mohājer ((bi. tā) bonyādhā, seyr-e andišeḥ va siyāsat-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq-e irān (1357-13346) bi. jā: entešārāt-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq-e irān [in Persian]

Hāšemi, ḵābās, 1396, az birāhehāye rāh, bi. jā: našr-e gofteguhāye zendān [in Persian]

Havādārān-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq-e irān, 1358, bi. jā: našr-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq-e irān [in Persian]

Newspapers

eteḥād, našriyea-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq-e irān aqaliyat, šomāre-ye 4, sāl-e aval, šahrivar-e 1383, našriyea-e elekteroniki, ersali az ṭaraf-e tavakol: reis-e šāḵea aqaliyat dar kordestān [in Persian]

payām-e fadāyi, orgān-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq-e irān, šomāre-ye 148, dure-ye jaded sāl-e šanzdahom, mehr-e 1390, našriyea-e elekteroniki [in Persian]

ašraf-e dehqāni, 1361, šamāi az takvin-e nažariyāt-e čerikhāy-e fadāyi-ye ḵalq-e irān bi. Jā [in Persian]:

www.iran-archive.com

ruznāme-ye jomhuri-ye eslāmi, šomāre-ye 192, 2 bahman 1358 [in Persian]

ruznāme-ye razm, šomāre-ye 3, nime-ye šahrivar 1327 [in Persian]

ruznāme-ye razm, šomāre-ye 5, nime-ye ābān 1327 [in Persian]

- ruznāme-ye name-ye rahbar, šomāre-ye 280, 17 ordibehešt 1323 [in Persian]
ruznāme-ye name-ye rahbar, šomāre-ye 282, 19 ordibehešt 1323 [in Persian]
ruznāme-ye name-ye rahbar, šomāre-ye 306, 16 kordād 1323 [in Persian]
ruznāme-ye name-ye rahbar, šomāre-ye 361, 24 mordād 1323 [in Persian]
ruznāme-ye name-ye rahbar, šomāre-ye 396, 13 mehr 1323 [in Persian]
ruznāme-ye name-ye rahbar, šomāre-ye 460, 19 dey 1323 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 1, 19 esfand 1357 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 2, 24 esfand 1357 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 3, 2 farvardin 1358 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 36, 5 āḡar 1358 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 38, 28 āḡar 1358 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 67, 24 tir 1359 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 101, 20 esfand 1359 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 118, 24 tir 1360 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 122, 21 mordād 1360 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 155, 31 mordād 1361 [in Persian]
ruznāme-ye kār, šomāre-ye 420, vižeh konferās-e nohom-sāl-e bist-o-panjom-nime-ye aval
dey 1382, našriyeh-e elekteroniki, ersali az ʔaraf-e tavakol: reis-e šākeā aqaliyat dar
kordestān [in Persian]
ruznāme-ye mardom, šomāre-ye 12, 19 ābān 1323 [in Persian]
māhnāmeḥ mardom, orgān-e markazi-ye ḥezb-e tudeh-e irān, dureā šešom, šomāre-ye 97,
kordād 1325 [in Persian]
majale-ye payām-e enqelāb, organ rasmi-ye sepāh-e pāsdārān-e enqelāb-e eslāmi, šomāre-
ye 3, esfand 1358 [in Persian]
majale-ye payām-e enqelāb, šomāre-ye 4, 29 esfand 1358 [in Persian]
majale-ye payām-e enqelāb, šomāre-ye 7, 25 ordibehešt 1359 [in Persian]
majale-ye payām-e enqelāb, šomāre-ye 11, 31 tir 1359 [in Persian]

Interview

- tavakol: (az aʔzāy-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye kālq): mošāḥebeh bā ensiyeh-e bāšeri,
ābān 1402 [in Persian]
behzād karimi: (az aʔzāy-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye kālq): mošāḥebeh bā ensiyeh-e
bāšeri, mehr va ābān 1402 [in Persian]
naqi ḥamidiyān: (az aʔzāy-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye kālq): mošāḥebeh bā ensiyeh-e
bāšeri, mehr va ābān 1402 [in Persian]
farroḡ negahdār: (az aʔzāy-e sāzmān-e čerikhāy-e fadāyi-ye kālq): mošāḥebeh bā ensiyeh-e

bāšeri, mehr 1402 [in Persian]

Electronic Sources:

ātābāy, t, 1390, yād va k̄āṭereai az bepākizi-ye borumandtarin farzandān-e melat-e torkaman [in Persian]:

www.kar-online.com

judavi, ḥoseyn, 1400, barnāme-ye televiziuni-e sarčešmeh darbāre-ye gāele-ye kordestān, kāršenās: ḥasan rastegārpanāh [in Persian]: [

<https://tv4.ir/episodeinfo/264907>

čerikhāy-e fadāyi-ye k̄alq-e irān, 1362, k̄alq-e možeḵ mā dar qebāl-e masale-ye meli dar irān be ṭur-e koli va kordestān be ṭur-e mošaḵaš, našr-e čerikhāy-e fadāyi-ye k̄alq-e irān [in Persian]:

www.siah-kal.com

karimi, behzād, 1390, negāh-e čerikhāy-e fadāyi-ye k̄alq be masale-ye meli dar irān [in Persian]:

www.azadi-b.com

karimi, behzād, 2006, goftāri pirāmun-e masale-ye meli [in Persian]:

www.akhbar-rooz.com

monāzereā banišadr, farroḵ-e negahdār, moḥsen-e rezāi, <ali-e keštgar va timsār falāhi darbāreh-ye dargirihāye torkaman saḥrā, esfand 1358 [in Persian]:

www.iran-archive.com

Morādi, aḥmad, 1391, masale-ye zamin va k̄āstehā-ye qumi-farhangi, baḵš-e mošāḥebeā vḥāb-e ansāri ba aḥmad morādi [in Persian]:

www.kar-online.com

Matn-e goftuguye āyatolāh behešti babir-e kol-e ḥezb-e jomhori-e eslāmi-ye irān ba rahbarān-e šāḵea-ye aḵṭariyat [in Persian]:

<http://tarikhirani.ir/fa/news/3309>

Kor, yusef, 1391, pirāmun-e vaqāyeḵ dureae kānun va setād dar torkaman saḥrā [in Persian]:

www.azadi-b.com

www.kar-online.com

www.behzadekhoshhali.com

www.iran-archive.com

www.siahkal.com

<http://tarikhirani.ir/fa/news/3309>

www.akhbar-rooz.com